

KURGUDAN GERÇEKLIĞE: EDEBİYATIMIZDA VE BİR NUMUNE OLARAK İNŞA MECMUALARINDA SEBEB-İ TELİFLERE DAİR

*From Fiction to Reality: A Study on the Cause of Copyrights in Our Literature and
in Private Prose Magazine as a Sample*

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP

Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Şanlıurfa, Türkiye.
alpgokhann@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received:
23.02.2023

Kabul/Accepted:
14.03.2023

Sayfa/ Page:
72-89

Öz

Osmanlı sahası Türk edebiyatı, farklı sahalara sirayet eden binlerce numune ile çeşitli başlıklar altında tetkik edilmek durumundadır. Edebî geleneğin tespitine birçok açıdan medar olacak mektuplardan tereküp eden, devrin tarihî, siyasî, sosyal yönünü aksettiren ve taşıdığı bazı bilgiler bakımından tek kaynak durumunda olan inşa mecmuaları bu noktada önem arz etmektedir. Manzum eserler ile temeyyüz eden edebiyatımızda, tezkirelerin gölgesinde kalan bu çerçevenin çok çeşitli konu başlıkları altında ele alınacağı bir yazı dizisi söz konusudur. Ele aldığımız mevcut çalışma, inşa mecmualarının kaleme alınma sebebine dair bir kapsam ile bu yazı dizisinin bir numunesini tekvin etmektedir. Genel kabuller etrafında sebep-i telife dair yorumlamaların hangi amaç, gerekçe ve süreçleri muhtevi olduğu, farklı isim ve çağrışımlar ile bu bölümün nasıl adlandırıldığı, genel olarak tür içerisinde bu bölümün yer alıp almadığı vb. pek çok soru cevaplanmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda sebep-i telife dair yorumlamaların gerçek ve kurgusal metin düzleminde ele alınması, konunun bağlamının kendi paradigmaları ile okunması ve nihayetinde inşa mecmualarında eserlerin sebep-i teliflerine dair izahatlar çalışmanın muhteviyatını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnşa, münşeat, mecmua, sebep-i telif.

Abstract

The Ottoman field Turkish literature must be examined under various titles, with thousands of samples from various fields. The private prose magazines, which are composed of letters that will be used to determine the literary tradition in many ways, reflect the historical, political, and social aspects of the period, and are the only source for some of the information they carry, are important at this point. There is a series of articles in our literature, which stands out with verse works, in which this framework, which is overshadowed by biographies, will be discussed under various topics. The current study under consideration presents a sample of this series of articles, along with an explanation of why the construction magazines were written. Many questions are attempted to be answered in relation to general acceptances, such as what the purpose, justification, and processes are for copyright, how this part is referred to with different names and connotations, and whether this part is generally included in the genre. In this sense, the study's content is to deal with copyright interpretations in real and fictional texts, to read the subject's context with their own paradigms, and finally to explain the reasons for the copyrights of the works in construction magazines.

Keywords: Private prose, prose, magazine, cause of copyright.

Atıf/Citation: Alp, G. (2023). Kurgudan gerçekliğe: edebiyatımızda ve bir numune olarak inşa mecmualarında sebep-i teliflere dair. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 8(15), 72-89.

Giriş¹

Kadim bir kültürün mahsulü olarak asırları aşan yolculuğunda tekrar tekrar okunmak ve yorumlanmak durumunda olan Osmanlı sahası Türk edebiyatı, binlerce metin örneği ile pek çok türü ihtiva etmektedir. Tevhit ve münacatlardan mevlit ve naatlara, menakıpnamelerden evliyanamelere, maktel-i Hüseyinlerden cenknamelere, surnamelerden kıyafetnamelere, tezkirelere, münşeatlara hasılı pek çok sahaya uzanan yazım faaliyetleri, karşı karşıya olduğumuz zengin bir külliyyatın bazı örneklerini oluşturmaktadır. Konu, muhteviyat temelinde farklı adlandırmalar ile her biri kendi sahasında yüzlerce numune barındıran bu türler, yazma eylemini tetikleyen açık veya gizli/örtük birtakım saikler etrafında kaleme alınmaktadır.

Müşterek bir estetik gayeyi kapsayan çok sayıda eserin farklı konu başlıkları ile ele alındığı bir saha içerisinde kendine özgü bir alan oluşturan “sebeb-i telif”ler, İslam medeniyetinin klasik kitap tertibi içerisinde neşet eden bölümlerden biri olarak pek çok eserde görülmektedir. Müellifin, mürettibin vb. eserden, kendinden, sanat ve edebiyata dair görüşlerinden bahsettiği sınırlı bir alan olarak bu bölüm, ortak ve farklı temalar etrafında yazınsal faaliyete özgü değerlendirmeler ve yorumlamalar taşımaktadır.

Daha ziyade bir eserin kaleme alınma gerekçesi olarak tarif edilen bu bölümün muhtevi olduğu amaç, kapsam ve hedefleri, özgün ve yaygın değerleri, muhtevası, eserin tertip süreçleri, yazım biçimi, yazım diline dair bilgiler vb. pek çok olgu, sebep-sonuç bağlamında teşekkül etmektedir. Bu anlamda sadece müellife/mürettibe/müstensihe ve esere dair hususiyetler ile değerlendirilemeyecek bu bölümün başka müellife/mürettibe/müstensihe ve onların eserlerine, bu eserlerdeki çeşitli aşama ve süreçlere, bu süreçler ışığında devrin edebî yansımalarına dair eğilimleri yansıtması söz konusudur.

Sınırları çizilen bir gelenek içerisinde farklı mizaç, yetenek ve eğilimler ile sanata dair yorumlamaları aksettiren “poetik tavrın” da bu bölümde sunulması sanat atölyesindeki üretim faaliyetlerinin ayrı bir veçhesini yansıtmaktadır. Bu yönde geliştirilen tavrı ile eserin muhteviyatı ve türüyle alakalı olarak ortaya konulan düşünce ve yorumlamalar devrin edebî algısı, anlayış ve eğilimleri hakkında önemli verileri kapsamaktadır.

Metin içerisinde çoğu zaman müstakil olarak yer alan sebeb-i telifler kimi zaman gizli/örtük bir düzlemde metne sirayet eden bir tasarruf ile şekillenmektedir. Bu düzlemde okuru merkeze yerleştiren anlayış, algı düzeyine göre müellifin/mürettibin/mütercimmin vb. eseri kaleme alma nedenine, motivasyon kaynağına, esere dair yöntem, teknik ve araçlara bir durum analizi ile uzanılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu saha tetkik edildiğinde aynı estetik anlayışa dayanan fakat birbirinden farklı üretimleri içeren ürünlerin yazım faaliyetlerine dair ayrıntılı ve kapsamlı tanıtımların daha ziyade belirli eserlere inhisar edildiği görülmektedir. Eserin yazım süreci ve serüvenine yönelik bilgiler; tür, muhteva hususiyetlerine dair veriler, biçim ve dile dair yorumlamalar metinleri tanıma, anlama, anlamlandırma ve adlandırma süreçlerinde daha ziyade şiir eksenli değerlendirilen bir edebiyat anlayışı içerisinde akla gelmektedir. Ancak her bir metnin kaleme alınma nedeninin özellikle muhteviyat temelinde farklılaşacağı göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda ister açık ister örtük olsun metne dair verilerin, motivasyon kaynağının kullanılan yazım formuna göre şekilleneceği; metinlerin kendi yapıları içerisinde değerlendirilmesinin daha doğru tespitler sunacağı belirtilmelidir. Bu anlamda bir mesnevi metninde kurmaca ve itibari bir sürece uzanan müellifin aynı motivasyon kaynağını bir tarih ya da tercüme için refere etmemesi pek tabiidir.

Sebeb-i telif denildiğinde divan ve mesnevilerin akla gelen ilk örnekler olması konunun pek çok tür içerisinde neden daha ziyade bu yapılar üzerine inşa edildiği hususunu akla getirmektedir. Hiç şüphesiz bu konuda divanlarla birlikte en fazla tercih edilen edebî türlerden biri olarak mesnevilerin pek çok örnek ile ortaya konulmuş olması bir etkidir. Bu etkenin edebî nevilere birçoğunu dışarıda bırakan manzum bir edebiyat telakkisi ile beliren bir hareket noktası taşıdığı da ifade edilmelidir. Ayrıca klasikleşen tertip hususiyeti ile daha az ihmal edilen başlıklardan biri olarak sebeb-i telif bölümleri bu yapılarda ön plana çıkmaktadır.

Bu konuda yapılan çalışmalar belirli başlıklar altında toplanmaktadır. Bu anlamda sebeb-i teliflere baktığımızda ortak anlatı geleneğinden yararlanan sanatkârların belirli anlatı formlarından yararlanarak konuya yönelik eğilimleri söz konusu olmaktadır:

- a. Padişah, mevki sahibi ya da bir büyüğün emir ya da arzusu -menfaat sağlama düşüncesi ya da bir dileği yerine getirme amacı-
- b. Maarif ehlinin itibara mazhar olma isteği -padişah ya da bir mevki sahibinin isteği olmaksızın-
- c. Yapılan bir iyilik, gösterilen bir dostluğa cevap olarak
- d. Çeşitli amaçlar doğrultusunda bir dostun ısrar ya da arzusu -bir meclis, sohbet ortamı vb. yerlerde bir karşılık beklenmeksizin-
- e. İlahî rahmete mazhar olma -ayet ya da hadis ile temellendirilen bir çerçevede ölümsüz bir nam kazanma, öldükten sonra da amel defterinin kapanmaması vb. gerekçeler ile-
- f. Sanatkârlara, ilim-irfan sahiplerine vb. faydalı olma, onlara bir hediye takdim etme, yadigâr bırakma fikri
- g. Âlem-i gaybdan gelen bir ses, bir ilham ya da birileri -sanatkârın çekincelerini ortadan kaldıran ve onu teşvik eden bir bağlam içerisinde-
- h. Nisyanda kalmama düşüncesi -ölümden sonra hatırlanmak, eseri okuyanların hayırla kendilerini yâd etmeleri vb. gerekçeler ile-
- i. Üstünlük duygusu, başka bir sanatkârın ya da eserin beğenilmemesi
- j. Bir olay, durum, kitap ya da hikâyeden etkilenme
- k. Münazara/tartışma ortamı ya da bir iddia -genel olarak bir eserin aşılamayacağı ya da benzerinin yazılamayacağı bahsi ile-
- l. Bir eserin ya da önemli bir hikâyenin Türkçeye çevrilmemesi/kazandırılmaması, bu konuda bir eksiklik olması
- m. Yazılan bir kitabın ya da çevrilen bir eserin tamamlanamaması, çeşitli sebepler ile yarım kalması
- n. Aşk -İlahî ya da beşerî aşkın çeşitli tezahürleri ile-
- o. Sanatkârın kendi âlemi, hayal dünyası ve ütopyası
- p. Rüya

Sebeb-i telif başlığı ile teklik bildiren bir ibare yukarıda sıralanan gerekçelerin birbirinden bağımsız düşünülmesini doğurmamalıdır. Her ne kadar teklik bildiren bir ibare söz konusu olsa da sebep üzerine neden-sonuç bağlamı ile yorumlanabilecek sebepler dizgesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eserin oluşum süreçlerine, amaçlarına ve hedeflerine dair yorumlamaların ifade edilen sebepler dizgesi üzerine inşa edilmesi, çoğu zaman tekil bir faaliyet dışında gerçekleşmektedir.

Bu gerekçelerin analizinde ise kurgusal bir metnin yine kurgusal birtakım saikler etrafında kaleme alınması ile alakalı yorumlamalar genel bir kabuller zincirini akla getirmektedir. Müşterek bir zeminde yorumlamaların esas kılındığı, ana fikrin genel olarak belirtilen hususlar ile kurgunun kurgusu olarak nitelendirildiği metinler divan, mesnevi, şehrengiz vb. anlatı yapılarıdır. Bu yapılar içerisinde yer almayan tezkire ya da inşa mecmuası gibi edebiyat sahasını doğrudan ilgilendiren eserler için genel kabullerin her zaman isabetli sonuçlar doğurmayacağı belirtilmelidir.

Pek çok eserde sebeb-i telif olarak yer alan “muhatabın siyasî-idarî olması”, yazım faaliyetlerinin kendi temel dinamikleriyle ele alınması noktasında değerlendirebileceğimiz başlıklardan sadece birisidir. Bu başlık altında bilimsel bir eser ile kurgusal bir metnin -bir şehrengiz ya da mesnevi- ifade edilen aynı başlık ile değerlendirilmesi mevzubahistir. Ancak eserlerin yazılma sebebine, macerasına dair ifade edilen hususiyetlerin ortak bir çıkış noktası, mantığı ve niyeti taşıdığını ifade etmek ne derece mümkündür? Bu noktada sanatkârın kendi düşüncelerini siyasî bir iradenin ağzından dile getirmesiyle bir kurgunun kurgusu şeklinde görebileceğimiz telif sebebi, gerçek bir siyasî-idarî saik

etrafında sanatkârın teşvik edilmesi ile farklılıklar arz edecek ve nedensellik bağlamında gerçekliğin ifadesine dönüşecektir.

Muhatabın siyasî idare olması dışında bir istek ya da teklif, bir münazara ya da tartışma ortamı, bir olay ya da durumun tesiri, faydalı olma gibi sayısını arttırabileceğimiz pek çok ortak telif/tertip/tahrir sebebi bulunmaktadır. Üzerinde durulması gereken husus her bir metnin yapı ve muhteva hususiyetleri dikkate alınarak yorumlanması gerekliliğidir. Dolayısıyla metnin telif, tercüme, şerh, zeyil vb. yazım formları, amaç, hedef bağlamı, eser ve müellife/mütercime/mürettibe dair hususiyetler, estetik ve sanat endişesinden okur kitlesine dair eğilimler vb. çok boyutlu olarak değerlendirilmek durumundadır.

1. İNŞA MECMUALARINDA “SEBEB-İ TELİF/TERTİP/TAHRİR”E DAİR

Kitap tertibinde gelenekselleşen bir plana belirli türlere nazaran daha az sahip olan münşeât mecmuaları, sebeb-i telif bölümlerinin ihmal edildiği metinler olarak yer almaktadır. Belirli bir plan ve sistem dâhilinde kronolojik bir sıra taşımayan çoğu inşa mecmuası kendini teşkil eden saiklerin geri planda kaldığı bir tertip hususiyeti arz etmektedir. Her ne kadar İslam medeniyeti dairesinde neşet eden ve belirli bir kitap tertibi hususiyeti arz eden mensur eser yazıcılığı söz konusu olsa da belirli bir konvansiyonel tertip çoğu inşa mecmuası için geçerli olmamaktadır.

Her şeyden önce bu eserlerin sınırlarını iyi belirlemek, başvuru noktalarını doğru tayin etmek gerekmektedir. Bu noktada münşeâtlardaki sebeb-i telif bölümlerine dikkatimizi teksif ettiğimizde eserlerin doğrudan müellife uzanan bir yazım faaliyetinin olması önemli bir öncüdür. Çoğu inşa mecmuasının çeşitli şekillerde bir araya getirilen bir tertip hususiyetini taşıması bu yönde bir amelîyenin akamete uğraması anlamına gelmektedir. Bu sebeple eserlerin kaleme alınmasına dair öncüllerden ziyade çoğu zaman tertibe dair izahatlar söz konusudur. Hakeza dibace yazma ananesinin inşa mecmuaları için yaygınlaşmadığı, genel olarak konunun ihmal edilen bir çerçevede yer aldığı ifade edilmelidir.

Münşeât mecmualarının belirli bir sisteme göre tasnife tabi tutulmaksızın çoğu zaman gelişigüzel kayıt altına alınması sebeb-i telif/tertip/tahrir dair önemli bir öncül olmaktadır. Zira muhteviyat temelinde mektupların kümelenmemesi -tebrikname, muhabbetname, tahiyetname, şefaathname vb.- kendilerine mektup gönderilen şahısların makam ve derecelerine göre gruplandırılmaması vb. hususlar inşa suretlerinin ne gibi öncüller ile teşekkül ettiği noktasında önemli bir ayrıntıdır.

Mecmualara baktığımızda pek çok inşa mecmuasının doğrudan mektup örnekleri ile başlaması türün kendi içerisinde yaygın bir kullanımını yansıtmaktadır. Bu eserlerde çeşitli amaçlar için yazılan inşa suretlerinin asıllarının kopyalanması ve bir araya getirilmesi en önemli amelîye olarak ön plana çıkmakta, dolayısıyla telif/tertip hususiyetlerine ait izahatlar geri planda kalmaktadır. Telif/tertip/tahrir sebebini bulabildiğimiz sınırlı sayıda inşa mecmuasında ise birtakım saikler ile eserlerin kaleme alınmasına dair hususlar yazım formları, kapsam ve hedef bağlamı ile ilintili olarak çeşitlilik arz ettiği görülmektedir.

2. MUHTEVA YÖNÜNDEN MÜNŞEATLAR²

2.1. EDEBÎ MÜNŞEATLARDA SEBEB-İ TELİFLERE DAİR

2.1.1. Ali Şîr Nevâî ve *Münşeât*'ı

XV. asrın sonlarına doğru Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) tarafından kaleme alınan *Münşeât*, Doğu Türkçesi ile tahrir edilen yegâne inşa örneğidir. Eser müellifin çeşitli makam ve mevki sahiplerine, dostlarına yazdığı edebî mektupları muhtevidir. Klasik tertibe uygun olarak esere başlayan müellif akabinde sebeb-i telifi belirtmektedir. Ona göre sert ve belagatsiz bir terkip hususiyeti gösteren Türkçe mektuplar, süssüz ve gösterişsiz ifadeler ile kaleme alınmaktadır. Buna mukabil Farsça kaleme alınan inşalar gönül çekicidir. Türkçe mektupların da bu şekilde yazılması tercih edilmelidir:

“Ecille-i ashâb allıda andak ma‘rûz bolur ve e‘izze-i ahbâb hıdmetide andak ‘arzga yitkürülür kim Etrâk inşâsıda ve bu ehl-i idrâk beyân u edâsıda kim birev birevge ruk‘a yazgay ya ol kişi ol ruk‘aga cevâb bitigey dagı ruk‘a kiltürgen kâsıdnı kaytargay, elfâzı letâfetdin mu‘arrâ ve terâkibi belâgatdin müberrâ irdi, edâsı rengîn fikarâtdın nümâyışsiz ve mazmûnı rengîn ebyâtdın ârâyışsiz ve mukâbelede Fârisî elfâznıng inşâları dil-pesend ve mekâtibde imlâları nâ-ma‘dûd. Ve hayâlga andak kildi kim Türk elfâznıng dagı ruk‘aları hem ol misâl bile bitilgey ve bu tilning nâmelerin hem uş ol minvâl bile sebt itilgey. Az fursatda bu ruk‘alar cem‘ bolup irdi ve nâmeler yığılıp irdi kim bu evrâk zımnıda sebt boldı.” (Abik, 1993, s. 286)

2.1.2. Lâmiî Çelebi ve *Kitâbu Nisâbi'l-Belâga'sı* [*Münşeât-ı Lâmiî*]

Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532) tarafından kaleme alınan *Kitâbu Nisâbi'l-Belâga*, hususî mektuplardan müteşekkil edebî bir telif eserdir. Farklı maksatlarla dost ve resmî zevata yazılan mektupları muhtevî *Münşeât-ı Lâmiî* geniş bir mukaddime bölümü ile telif edilmiştir. Besmele ile söze başlayan müellif kâinatın yaratılışı ve sözün önemini vurgulamış; Allah’tan yardım ve mağfiret talebini belirttiikten sonra kendi tercüme-i hâlini, fikrî ve ruhî tekâmülünü veciz bir biçimde dile getirmiştir. Hem güzel söz sahiplerini anmak hem de güzel sözden anlayanlara ve belagat ile uğraşanlara örnek olmayı isteyen Lâmiî Çelebi, eserin süslü ve sanatlı yazımını da bu veçhe ile izah etmiştir:

“Pes bu emre ibtinâ’ en ehl-i beyân ve tabsıra-i sühan-verân-ı cihân olsun için ve münşiyân-ı belâgat-i sinâ’ata sebeb-i izdiyâd-ı mevâdd-ı berâ’at ve müteressilân-ı fesâhat-i bızâ’ata, mücib-i irtikâ’-i derec-i irâ’et ola diyü ol mürâselât u mükâtebâtun ve ol muhâtabât u mücâvebâtun ba’zı ki tanzîm-i le’âlî-i elkâb u menâkıb birle ve takdîm-i ma’âlî-i merâtib-i erbâb-ı câh u menâsıb birle müveşşah u müzeyyendür cem‘ olup ashâb-ı fazl u kemâl ve erbâb-ı fikr ü hayâlün ma’ârifî silkine münselik kıldındı.” (Esir, 2013, s. 109)

Müellifin mektupları kaleme alma sebebine dair izahatlar tek bir sebep dairesinde teşekkül etmemiştir. Aile ve çocuk çocuga karışması nedeniyle sıkıntılı bir hayat geçiren Lâmiî Çelebi maddî destek arama yoluna gitmiş, eş dost ve tanıdıklarla görüşmek ve zenginlere mektup yazmak suretiyle zor şartların tebdilini amaçlamıştır. Aynı zamanda kendisi dışında dostlarından gelen istek ve beklentileri de karşılamak amacıyla kaleme alınan mektuplar, dönemin bazı ileri gelenlerinin ısrarı ile farklı bir zeminde inşaların tahririne yönelik izahatlar oluşturmuştur:

“Felâ-cerem, def’-i tekâzâ-yı ‘ıyâl için ba’zı erbâb-ı dünyâya mu‘âmele yüzünden mürâca‘at ve taleb-i mu‘âvenet olunurdu; ve tahsîl-i ferâg-ı bâl için ba’zı ashâb-ı gnâ-y-ıla mürâsele yolından münâsebet ve kasd-ı musâhabet kılınurdu. Ve niçe resâyil-i ma‘rifet-i vesâ’il dahı hullân-ı vefânun ve ihvân-ı safânun iltimâs u ikdâmıyla ve kimi erkân-ı ‘izâmun ve a’yân-ı kirâmun teklîf ü ikdâmıyla vâki’ olurdu. Ve ol resâyile zürefâ-yı devrân ve ‘urefâ-yı zemândan meyl ü ragbet ve şevk ü mahabbet fehm olunurdu.” (Esir, 2013, s. 109)

2.1.3. Abdülganîzâde Mehmed Nâdir Efendi ve *Ravzatü'l-İnşâ'sı*

Devrin önde gelen âlim, şair ve münşilerinden biri olan Ganîzâde Nâdirî (ö. 1036/1627)’nin kendi mektuplarından ve Hâletî, Veysî, Nergisî gibi önemli isimlerin inşalarından tereküp eden *Münşeât*’ı yirmiye yakın mektup örneğini muhtevîdir. Eserin sebeb-i telif bölümünde yazar, inşa ilminin büyük üstatlarından olan Vassâf, Hâce Mahmûd İbn Eş-şeyh Muhammed El-Geylânî, Hüseyin Vâiz ve ulemâ-yı Rûm’un ileri gelenlerinin münşeâtlarını incelediğini ve daha sonra kendisinde sağlam bir yetinin hasıl olmasıyla Hâce-i Cihân’ın *Menâzirü'l-İnşâ* adlı eserindeki kaideleri ihtiva eden ve Hüseyin Vâiz’in *Münşeât* tertibinde Rûm’un faziletliyelerinin kıssalarını iştimal eden muhtasar bir eser yazdığını belirtmektedir. Akabinde ise bu işi hayır dua ve övgü ile anılmak için yaptığını ifade etmektedir. Ardından eserine *Ravzatü'l-İnşâ* adını verdiğini belirten yazar, eserin mukaddime, otuz fasıl ve hatîmeden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca eserini okuyan basiret sahibi kimselerin eserinde husule gelen yanlışlıkları gidermesini istemekte ve yine hayır dua ile yâd edilip Fatıha ile ruhunun şad edilmesini temenni etmektedir:

“...Üstâze-i fenn-i inşânın a‘zamı olan Vassâf ve Hâce-i Cihân Hâce Mahmûd İbn eş-Şeyh Muhammed el-Geylânî ve Hüseyin Vâiz ve eslâf ü eşrâf-ı ‘ulemâ-yı Rûm’un münşe‘âtı tettebbu‘ından sonra husûl-i meleke-i râsiha ile mekâtîb-i müsellimü‘l-esâlîb tahrîrine iktidâr gelmekle bir sihr-i ferhunde eserde hâtır-ı fâtırına lâyih oldu ki Hâce-i Cihân‘ın *Menâzirü‘l-İnşâ*‘sında olan kavâ‘idi muhtevi ve Hüseyin Vâiz‘in *Münşe‘ât*‘ı tertîbinde fuzalâ-yı Rûm fikarâtını müstemile bir risâle-i muhtasara tesvîd ve tahrîr kıldım. Tâ ki bâ‘is-i hayr du‘â ve sebeb-i tezekkür ü senâ ola. Bi‘avnillâhi‘l-‘allâm tamâm olduktan sonra *Ravzatü‘l-İnşâ* ile tesmiye kılınup ve mukaddeme ve eyyâm-ı şühûr münâsebet ile otuz fasl üzerine tertîb ve de‘b-i eslâf üzere hâtîme ile teznîb olunup ihâle-i nazar iden kibâr-ı zü‘l-ebşâr hazretinin eltâf-ı fasîhatü‘l-eknâflarından müteferri‘dür ki zahm-zede-i sehm-i fesâd olan kelimâtın merhem-i midâd-ı fezâ‘ il-i i‘tiyâd ile salâh-pezîr ü münbit-i nebât-ı sedâd olmayan mevâzı‘-ı sakatâtın bel düşâh-ı kalem-i ‘âlî ‘ilm ile ıslâh u tagyîr ve hayr du‘â ile yâd ve Fâtiha ile rûhun şâd buyuralar.” (Tuğalan, 2019, s. 82)

2.1.4. Nergisî ve *Esâlîbu‘l-Mekâtîb*‘i [*Münşeât-ı Nergisî*]

Nergisî el-Bosnevî (ö. 1044/1635) çeşitli dostları ve devlet adamlarıyla yazışmalarını muhtevi eserini 1031/1622 tarihinde yazarak Şeyhülislâm Yahyâ Efendi‘ye takdim etmiştir. Çoğu kendine ait “bedî‘u‘l-üslûb” mektuplarıyla çeşitli istek ve düşüncelerini dile getiren Nergisî, edebî ve telifî bir münşeât olan *Esâlîbu‘l-Mekâtîb*‘de kadılık mesleğinin kendisine babasından miras kaldığını, kanaat ehli iken salık olduğu tehlikelerle dolu yolda kimsesizliğin tahammül edilemez derdinden dolayı yay gibi eğildiğini ve mecburen yontulmuş kaleme asa gibi dayanarak yazarlık yoluna adım attığını belirtmektedir. Böylece geçim derdi dolayısıyla yazmaya başladığı anlaşılan Nergisî, iltifat görmek ümidiyle de yazdıklarını seçkin kimselere arz ettiğini ifade etmektedir. Akabinde yazılarının tarumar olmasını istemediğinden dolayı onları bir araya getirmek ümidiyle fırsat kollarken hamisi Fâizî‘nin hayat makamından azledilmesi yani vefat etmesi üzerine dağınık bir halde olan müsveddelerinin de gönlü gibi perişan bir halde kaldığını belirtmektedir. Bu durum neticesinde kendini toparlayamayan Nergisî, Fâizî‘nin defnedildiği toprağa yüz sürmek için İstanbul‘a gittiğini söylemektedir:

“Her şeyi bir hâlile kılmış mütesellî simâtından nevâle-rubâ-yı kanâ‘ât olmuşdum lâkin sâlik oldugum tarîk-i pür-mehâlikde bi-reh-nümâyî-i himmet-i kâr-fermâyân-ı devlet ser-menzil-i merâma vusûl müte‘assiru‘l-husûl olduğundan gayri derd-i tahammül-fersâ-yı bî-kesinden kâmet-i ham-geşte-i sâmanum kemâna dönmekle nâ-çâr ittikâ-yı ‘asâ-yı kilik-i sûtürde-pây ile ser-i râh-ı suhanverîye lengülüg vaz‘-ı kadem idüp...” (Haksever, 1995, s. 310)

Övgü dolu sözlerle nitelendirdiği Şeyhülislâm Yahyâ‘nın kendisini himaye etmesi neticesinde Nergisî, Fâizî‘nin vefatıyla sefalet kasırgasında perişan olan sahifelerinin cem edilmesine fırsat bulduğunu ifade etmektedir. Unutulmama maksadı güdülen bu derleme safhasında, yüce rütbeli hazret olarak bahsedilen Şeyhülislâm Yahyâ‘nın iltifat nazarının bereketinin etkili olduğu ortaya konarak bu duruma duyulan memnuniyet, dualarla ifade edilmektedir:

“...Sâbikan perîşân-ı tünd-bâd-ı hizlân olan evrâk u sahâyif-i güsiste-şîrâzenün cem‘ ü dercine bezl-i himmet-i ‘âcizâne olunup kimin rahne-i cidâr-ı nisyândan ve kimin zîr-i hasîr-i ferâğdan ve ba‘zın mahfaza-i hâtır-ı nâ-âsûdeden ve ba‘z-ı âharın pîş-tahta-i zihn-i gaflet-sûdeden birer birer ahz u ihrâc idüp bu emel-i derûn-ı pür-halel ol hazret-i ‘âlî-rütbet-i sâmi-menkabetün feyz-i nazar-ı iltifâtiyle peyveste-i husûl olmagın mukaddeme-i du‘â-yı ‘ömr ü devlet-i rûz-efzûn-ı ebed-peyvendleri ile dibâce-bend olup mecmû‘-ı âsâr-ı fakîrâne bu tarz-ı hâtır-pesend üzere cilve-ger-i cem‘iyyet kılındı.” (Haksever, 1995, s. 319)

2.2. DİDAKTİK MÜNŞEATLARDA SEBEB-İ TELİFLERE DAİR

2.2.1. TEORİK BİLGİ VEREN MÜNŞEATLARDA SEBEB-İ TELİFLER

2.2.1.1. Ahmed-i Dâî ve *Teressül*'ü

Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421'den sonra) tarafından kaleme alınan *Teressül*, Anadolu'da Türk diliyle telif edilmiş -bilinen- en eski münşeattır. Mektup yazımının usul ve kaidelerinden bahseden en eski vesika olması bakımından ayrı bir önemi muhtevi olan *Teressül*, XIV. yüzyılın sonları veya XV. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Klasik tertibe uygun olarak kaleme alınan eserin sebeb-i telif bölümünde müptedilere kolaylık sağlaması amacı ile eserin Türkçe kaleme alındığı, bu amaçla sernamelerin kısa, bilinen, faydalı örneklerden seçildiği ve bu sernamelerin ezberlenip kişilerin mertebesine uygun olarak yazıldığı kabul ve rağbet göreceği belirtilmiştir:

“...Bu teressülü Türkçe tertib eyledük Arabî ve Fârisî teressüllerden ihtiyâr idüp şöyle kim mübtedî kişilere âsân ola ve ol ser-nâmeleri ki muhtasar ve müsta‘mel ve müfiddür kaleme getürdük tâ andan fâyide tutmaklık her kişiye ednâ nazarda müyesser ola çün bu mikdârla hâceti kifâyeti olur pes her kim bu ser-nâmelerün ibâretlerin ezberlese ve dahi her kişün mertebesine lâyık nâme yazsa dükeli yerde makbûl ve mergûb ola...” (Haksever, 2011, 1268)

2.2.1.2. Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib ve *Menâhicü'l-İnşâ*'sı

Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib (ö. 884 /1479-80'den sonra) tarafından *Teressül*'ün benzeri mahiyetinde ancak daha kapsamlı olarak kaleme alınan *Menâhicü'l-İnşâ*, yazışma kaideleri ile bu kaidelere uygun gerçek ve temsili metinlerden meydana gelmektedir. Kısa bir mukaddime ile esere başlayan müellif, sebeb-i telif olarak başından beri inşa ilminin kaidelerine heves ederek faziletli münşilerin telif ettikleri sername ve terkipleri bir araya getirdiğini, nihayetinde çokça çalışma ile kendisi dahi imkân nispetinde şikeste-beste terkipler meydana getirme hususunda iktidar sahibi olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra bir araya getirdiği bu terkipler ile üç babdan teşekkül eden eserine *Menâhicü'l-İnşâ* diye ad vererek aziz kalem sahiplerinin istifade etmesini ve kendisini hayır dua ile yâd ederek unutmamalarını talep ettiğini belirtmiştir:

“...Bilgil ki bu bende-i dâ‘î, ahkaru‘l-insâne‘r-râcî ilâ rahmeti Rabbihi‘l-Mennân *Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib* -gafera‘llâhu lehû ve li-vâlideyhi- evâyilden kavâ‘id-i inşâya heves idüp sâbıkan efâzıl-ı münşiyân -rahimehumu‘llâhu Te‘âlâ- te‘lîf itdükleri ser-nâmelerden ve terkîblerden cem‘ idüp düzerdi. Âhir kesret-i isti‘mâl ile ‘alâ kadri‘l-inkân bu za‘îfün dahi şol kadar iktidârı oldu ki şikeste vü beste-sûret terkîb istihrac ide. Eyle olsa diledi ki müsta‘mel ve gayr-i müsta‘mel garîb ser-nâmeleri ve terkîbleri cem‘ idüp bir ad vire. Tâ mütâlâ‘a kılan ehl-i kalem ‘azizler istifâde idüp bizi ve üstâzlarumuzu hayr-du‘âdan yâd idüp ferâmûş itmeyeler. Ve bu kitâba *Menâhicü'l-İnşâ* diyü ad virüp üç bâb üzre bünyâd kıldı. Va‘llâhu‘l-muvaffıku ve‘l-mu‘în.” (Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib, 2014, s. 35)

2.2.1.3. Râmi Mehmed Paşa ve *Hulâsa-i İnşâ*'sı

Eser, Osmanlı'da kâtiplikten reisülküttaplığa ve sadrazamlığa kadar yükselmiş önemli bir devlet adamı olan Râmi Mehmed Paşa (ö. 1119/1708) tarafından 1697 yılında kaleme alınmıştır. Kısa bir hamdele ve salve bölümünün akabinde “sebeb-i tertîb-i inşâ” başlığı altında Râmi Paşa, reisülküttaptıktan azledilip İstanbul'da ikamet ettiği 1697 senesinde baba mesleğine heveslenen oğlu Molla Hasan'ın talebi üzerine bu mesleğe istekli olanlara “fenn-i kitâbet ve kavâ‘id-i mektûbu” öğretmek amacıyla kitabını 13 fasıl üzerine tertip ettiğini ifade etmiştir:

“...Bundan akdem re‘îsü‘l-küttâb iken azl ve Âsitâne-i sa‘âdetde ikâmetimiz fermân olundukda tehi-destliğimiz eyyâm olmağla oğlum Molla Hasan'ın babası tariki olan kitâbete derûnunda alâka-i kesiresi olduğun iş‘âr itmekle binâ‘en-alâ-zâlik bir kâtib-i nev-hevese fenn-i kitâbeti bilmek ve merâsim-i resmini mürâ‘ât ve kavâ‘id-i mektûbı ez-cümle icrâ itmek lâzım ve mühimm olmağla oğlum merkûmun hîn-i talebinde haddi mertebesi tedvîn ve on üç fasıl üzre bu risâle-i garâyibi cem‘ eyledim.” (Kırca, 2016, s. 90)

2.2.1.4. Fâik Reşad ve *Fenn-i İnşâ*'sı

Kâtiplerin inşa ve kitabet fenniyle ilgili bilmesi gereken hususların kaleme alındığı *Fenn-i İnşâ*'da birtakım edebiyat kaidelerinin yanı sıra hitabet ve nutuk örneklerine ayrıca münşiyane kaleme alınmış bazı metin örneklerine yer verilmiştir. Girişinde hicri 1310 senesinde idadi mekteplerinin “ma‘ârif-i nezâret-i celîlesi” tarafından düzenlenen ders programları gereğince tanzim edildiği söylenen eserin eğitim verme maksadıyla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu münasebetle eserin ön sözünde inşa ve kitabet ilminin tarifi ve öneminin, mektubun tarifi ve çeşitlerinin, mektuplarda muteber olan üsluplar ve umumî kaidelerin, dostluk, tebrik ve diğer hususlar dolayısıyla tanıdıklar arasında gönderilen mektupların sade ve açık bir dille talim edileceği belirtilmektedir:

“1310 senesinde vilâyet-i şâhâne mekâtib-i i‘dâdiyye-i melekîyyesinin ma‘ârif-i nezâret-i celîlesi cânibinden ta‘dilen tanzîm olunan ders programları mûcibince tertîb olunmuştur.” (Fâik Reşad, 1310, s. 1)

“Fenn-i inşâ ve kitâbetin ta‘rîf ü mevzû‘ı, lüzûm u ehemmiyeti; mektûb, ta‘rîf ü envâ‘ı; inşâ-yı mekâtîbde mu‘teber olan esâlîb-i beyân; inşâ-yı mekâtîbe müte‘allik kavâ‘id-i ‘umûmiyye; envâ‘-ı mekâtîb; hulûs u meveddete, tebrik ü tehniyye ve husûsât-ı sâ‘ireye dâ‘ir akrabâ vü müte‘allikât beyninde te‘âtî olunan mekâtîbin sade ve açık ‘ibârât ile yazılması ta‘lîm edilecektir.” (Fâik Reşad, 1310, s. 2)

2.2.2. ÖRNEK METİNLERİN TOPLANDIĞI KISMEN DİDAKTİK MÜNŞEATLAR

2.2.2.1. Şeyh Mahmûd b. İbrâhîm Edhem ve *Gülşen-i İnşâ*'sı

Şeyh Mahmûd b. Edhem (ö. 897/1491) tarafından kaleme alınan *Gülşen-i İnşâ*, Sultan II. Bayezid'e takdim edilmiştir. Eserini üç bab ve alt başlıklara ayıran müellif ilk bölümde “sahâyif ve rikâ” başlığı altında şevk ve muhabbet mektuplarına, muhtelif amaçlarla yazılan tebriknamelere, taziye, teşekkür ve şikâyet mektuplarına; “hitâbât ve cevâbât” başlığı altında tertip ettiği ikinci bölümde sultanlardan vezirlere, meliklerden hanlara, kadınlara, müderrislere çok çeşitli meslek erbabına dair hitap şekillerine, son bölümde ise menşur örneklerine yer vermiştir.

Eserin mukaddime bölümüne baktığımızda besmele, hamdele ve salve bölümlerinin akabinde “Der-Beyân-ı Sebeb-i Te‘lif-i Gülşen-i İnşâ” başlığı gelmiştir. Bu bölümde Mahmûd b. Edhem, öncelikle inşa ilminin öneminden bahsederek sözü edilen ilimde hüner kazananların şeref ve fazilet noktasında da kemale erişeceğine, bu ilmin sultanların ve seçkin şahısların indinde makbul olacağına işaret etmiştir. Akabinde bu ilimde Türkçe risalelerin tertip edilmediğini söyleyen müellif/mürettip eksikliği gidermek maksadıyla önemli risale ve kitapları incelediğini, muhtelif inşa örneklerini bir araya getirdiğini belirtmiştir. Eserine *Gülşen-i İnşâ* ismini verdiğini belirten yazar, eseri vesilesiyle hayır dua ile yâd edilmeyi temenni etmiştir:

“...Lâkin bu fende vâkı‘ olan resâ‘il-i Türkiyye münakkah u müretteb olmadığı ecilden kemterîn-i bendegân ve kihterîn-i çâkerân bu fende vâkı‘ olan kütüb-i kibâr ve resâ‘il-i nâmdârı tettebbu‘ idüp envâ‘-ı mükâtebât ve esnâf-ı muhâtabât u mucâvebât ve menâşîr-i sultâniyye ve sâ‘ir usûl ü âdâb-ı inşâ‘iyye cem‘ ü tertîb idüp *Gülşen-i İnşâ* ismiyle müsemmâ kıldı. Rabbü'l-erbâbdan mes‘ûl ü mütezarri‘dür ki bu risâle dahı sâ‘ir resâ‘il-i inşâ‘iyye gibi mütedâvil olup bu fakîr-i hakîri du‘â-yı hayırla yâd olmaga sebep kıla.” (Mahmud b. Edhem, 06 Mil Yz. A 2276, vr. 3a)

Eserin telif/tertîp sebebine dair yukarıdaki izahatlardan sonra eserini okuyacak kimselerden eserinde vuku bulan hataları düzeltmeleri konusunda himmet buyurmalarını rica eden Mahmûd b. Edhem son kısımda, asıl maksadının niyazını, hizmetini arz etmek ve devletin devamlılığı için dua etmek olduğunu izah etmiştir:

“...Ammâ fi‘l-hakîka cem‘ ü tertîbden garaz-ı aslî ve maksûd-ı küllî ‘arz-ı niyâz u hidmet ve du‘â-yı devâm-ı devletdür.” (Mahmud b. Edhem, 06 Mil Yz. A 2276, vr. 3b)

2.2.2.2. Ahmed Fevrî ve *Münşeât*'ı

Ahmed Fevrî (ö. 977/1570) şairliğinden ziyade ilim adamlığı ve münşiliği ile şöhret bulmuş; kaleme aldığı *Münşeât*'ı inşa ile ilgili teorik bilgiler bakımından dikkat çekmiştir. Hamdele ve salvele bölümlerinin akabinde “bâb” adı verilen başlıklar altında Sokullu Mehmed Paşa övgüsünün yer aldığı *Münşeât*, şiir ve inşa ile ilgili nazari konuların ele alındığı bir bölüm ile devam etmiştir. Sebeb-i telif/tertip/tahrire dair müstakil bir bölümün yer almadığı eserde Fevrî, satır aralarında *Münşeât*'ın kaleme alınma sebebine dair izahatlarda bulunmuştur. Aşağıdaki beyitte söylenegelen sözlerden kastın menfaat celbetmek olmadığını, asıl maksadın muhatabın kendisine bahşettiği nimetlere mümkün mertebe şükretmek olduğunu ifade eden yazar, muhatabın lütfu ve cömertliğinin sonsuz olduğuna işaret etmiştir:

“Garez bu güft ü gûdan sanma kim celb-i menâfi'dür

Murâdum mümkün oldukça edâ-yı şükr-i ni'metdür

Ve likin haşre dek söylense meşkûr olamaz zîrâ

Anun ihsânı bî-had lutf u cûdı bî-nihâyetdür” (Fevrî, 2019, s. 93)

Yine sebeb-i telif bağlamında eserden alıntılanan aşağıdaki bölümde yazar, Allah'ın lütf ve inayetinin müsebbibi olarak başından beri övdüğü Mehmed Paşa'yı işaret etmiş ve eserin Paşa'nın himmetinin bir neticesi olduğunu belirtmiştir. Akabinde yer verilen beyitler ile Mehmed Paşa'ya duyulan minnet, vesile olduğu nimetlere şükür *Münşeât*'ın hangi hâl üzere yazıldığını ortaya koymuştur:

“Elhamdulillahillâhi tebâreke ve te'âlâ Hak celle ve a'lânun bu kadar lutf u 'inâyeti ol sâhib-i sa'âdetün netîce-i himmetidür. Hattâ bu risâle-i perîşân-makâlenün dahi cem' ü tertîbi ol nahlün temresi ve ol şecerenün semeresi ve ol bâgun çemeni ve ol tagun semeni ve ol dürcün dürri ve ol burcun dürrîsidür. Yohsa bu hakîr-i kesîrî't-taksîr gibi küng ü lâlün ma'rifet ü kemâl olacak makâle ne mecâli vardur fi-nefsi'l-emr. **Mısra'**:

Türâbı altun iden himmet-i erbâb-ı devletdür

İl içre şâyi' olan kîmyâ andan 'ibâretdür

Hemân 'an samîmi'l-bâl bi't-tazarru' ve'l-ibtihâl **li-münşihî:**

Hudâdan isterem kim dünya turdukça riyâsetde

Olup dâyim ikâmet ide ol sadr-ı sa'âdetde

Nesr: risâle tahrîr ve makâle takrîr olundu.” (Fevrî, 2019, s. 169)

2.2.2.3. Ahmet Râsim ve *İlâveli Hazîne-i Mekâtib Yahud Mükemmel Münşeât*'ı

Ahmet Râsim (ö. 1932) tarafından 1889 yılında kaleme alınan *İlâveli Hazîne-i Mekâtib Yahud Mükemmel Münşeât*, “Muharrerât-ı Gayr-ı Resmîyye” ve “Muharrerât-ı Resmîyye” olmak üzere iki farklı bölüm halinde tertip edilmiştir. Bu başlıklar altında açıklama ve örnekleri ile birçok yazışma türüne yer veren mürettip “ifâde-i mahsûsa” olarak belirttiği yerde inşa alanındaki yeni tarzın gerektirdiği kolaylığın, ifadedeki sadeliğin bugün kadim münşeatlarda kullanılan ifade tarzına göre makbul olduğunu belirterek Osmanlı münşeatlarının gittikçe tekemmül eden bu üsluba göre şekillendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu gerekliliğe uygun olarak “münşeât-ı cedîde” tertip edilmiştir; fakat bunların cümlesi *Hazîne-i Mekâtib*'in yalan yanlış birer kopyasıdır ve müracaat edecekler için sahih birer rehber değildir. Bu eksikliğe binaen hem ders kitabı hem de mektup yazacaklar için başkâtip niteliğindeki makbul eserlerden olan *Hazîne-i Mekâtib* bazı düzeltme ve ilavelerle birlikte yeniden kaleme alınmıştır:

“Tarz-ı Cedîd inşânın mücib olduğu suhûlet ve tebyîn-i maksad ve teblîğ-i merâmında hâ'iz

olduğu sâdegî ve letâfet bugün münşe'ât-ı kadîmede müsta'mel tarz-ı teybîn ve teblîge göre her vechle makbûl olup bilhassa zamanımızda gitdikçe tekemmül eden üslûb-ı ifâde münşe'ât-ı Osmaniyyenin de bu kalıpta tedvînini icâb etmektedir. Gerçi eyâdî-i kâri'inde bu maksudî ifâ etmek üzere tertîb edilmiş birkaç münşeât-ı cedîde vardır. Fakat bunların cümlesi *Hazîne-i Mekâtib*'in yalan yanlış birer kopyası ve âdeta andan iktibâs edildiğini setr etmek bahânesiyle alt üst edilüp kitâbın nâtk olduğu fevâid ve muhsinâtın aks edilmiş birer numûnesi olmağla erbâb-ı mürâca'at için birer rehber-i sahîh değillerdir. *Hazîne-i Mekâtib* ise zamanın intişârından beri kabûl-i âmmeye mazhar olmuş ve mükerreren tab' edilmiş âsâr-ı ber-güzîdeden ve tenevvu'-ı mündericâtıyla beraber hem ders kitabı ve hem de mektûb yazacaklar için ser-kâtibi hizmetini görür kütüb-i makbûleden olmağla bu kerre dahi ba'zı tashîhât ve ilâvât icrâsıyla yeniden tab' ve meydân-ı intişâre vaz' kılınmıştır." (Çalışkan, 2012, s. 43.)

2.2.2.4. Şeyh Ali Vasfî Efendi ve *Bedâyi*'si

Şeyh Vasfî (ö. 1328/1910) tarafından kaleme alınan *Bedâyi* resmî ve gayriresmî yazılar, çeşitli mektup örnekleri ve yer yer manzumelerden teşekkül eden son dönem inşa mecmualarından biridir. Mürettip eserin ön sözünde "ifâde-i mahsûsa" başlığı altında şeyhülislamın nezaretinde olan bir mektepte muallim olarak görev yaptığını söylemektedir. Bu görevi esnasında talebelere istiktab yani talim ettirdiği yazıları, notlarını daha önce *Levâmi*' adıyla yayınladığını belirtmektedir. Şimdi ise elinde yine birtakım müsveddelerin birikmesi ve talebelerinin de bunların neşredilmesini talep etmesi üzerine bu eserini meydana getirdiğini, adını ise *Bedâyi*' olarak nitelendirdiğini açıklamaktadır:

"Mekâtib-i 'âliyenin birincilerinden ma'dûd olan ve taht-ı nezâret-i cenâb-ı şeyhü'l-İslâmîde bulunan mekteb-i feyz-mekseb-i nüvvâbda min gayrı liyâkatin inşâ mu'allimi bulunduğum cihetle talebeye 'âcizâne istiktâb etdiğim müsevvedâtı bundan evvel *Levâmi*' nâmı altında tab' u neşr ettirmiş idim. Elde istiktâb tarîkiyle yine birtakım müsevvedât birikdiğinden bunların da tab' u neşrini talebe-i mûmâ ileyhim ricâ etdikleri cihetle degersizliğine bakmayarak *Bedâyi*' 'unvânı altında meydân-ı intişâra vaz'ı husûsuna cesâret-yâb oldum." (Ali Vasfî Efendi, 1310, s. 2)

3. YAZILIŞ TARZLARINA GÖRE MÜNŞEATLAR

3.1. TELİF MÜNŞEATLAR

3.1.1. TELİF VE TERTİP EDEN KİŞİNİN AYNI OLDUĞU MÜNŞEATLAR

3.1.1.1. Kınalızâde Ali Efendi ve *Münşeât*'ı

Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) tarafından kaleme alınan *Münşeât* çoğu yazara ait ve bir kısmı bazı ahababın ağzından yazılan temsilî mektupları muhtevîdir. Yazılış amacına göre mektupların gruplandırıldığı eser -tehniyetnameler, şefaatname ve sipariş içeren mektuplar, tahiyetnameler, taziyetnameler- klasik tertibe uygun olarak kaleme alınmıştır. Hamdele ve salvele kısımlarının akabinde nesir yazmanın önem ve değerine vurgu yapan müellif akabinde "Bu duacının dahi vücut gerdanı bu süsten boş ve faydasızdır, kusurlu zatında idrak olgunluğunu ve olgunluğun idrakini tasavvur etmek, fasit/kötü bir hayal ve batıl/boş bir tasavvur olmuştur." sözleri ile kendisini yeterli görmediğini ifade etmiştir. Ancak dünyevî ve uhrevî vaziyetlerin düzeni gereği; nefsin, dostların ve ailenin isteklerinin ittifakı; kalbi saf dostlarla olan ilişkilerin devamlılığı ve vefalı dostların sipariş ettiği işler dolayısıyla bazen faziletli, seçkin dostların yardımını istemek bazen şanlı makam ve mertebe sahiplerine ihtiyaçları bildirmek ve onlara niyazda bulunmak maksadıyla mektuplaşmak zarurî bir hâl almıştır:

"...Bu dâ'iden bu dâ'inin dahi gerden-i vücûdı bu hilyeden hâlî vü 'âtıl ve zât-ı noksân sıfâtında kemâl-i fehm ve fehm-i kemâl tasavvur itdüğü hayâl-i fâsid ve tasavvur-ı bâtil olmuşdur. ...Ammâ zarûret-i intizâm-ı ahvâl-i ma'âş u ma'âd ve ittifâk-ı âmâl-i nefis ü ihvân u evlâd ve güzâriş-i hukûk-ı ihvân-ı safâ ve sipâriş-i umûr-ı hullân-ı vefâ için gâhî efâzıl-ı ehîbbâ ve emâsil-i esdikâ hizmetlerine ve gâhî ashâb-ı menâsıb-ı a'lâ-şân ve erbâb-ı merâtib ve'n-nişân

hazretlerine ref'-i hâcât ve bast-ı münâcât için irsâl-i hizmet ü mükâtebe ve inhâ-i emniyet ü muhâtaba lâ-büdd ve lâzım olurdu.” (Yalçınkaya, 2017, s. 64-5)

3.1.1.2. Okçuzâde Mehmed Şâhî ve *Münşe'âtü'l-İnşâ'sı*

XVII. yüzyılın önemli münşilerinden Okçuzâde Mehmed Şâhî (ö.1039/1630) tarafından kaleme alınan *Münşeât*, Arapça hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Akabinde müellifin kendi hayat hikâyesinin ele alındığı mukadime bölümü, devrin yönetim anlayışındaki aksaklıklarının eleştirisi ile yer almaktadır. Okçuzâde bu otobiyografinin ardından inşa ile ilgili fikirlerini ifade etmekte ve eserin kaleme alınma sebebine dair açıklamalarda bulunmaktadır. Gençlik yıllarının ilk devrelerinden itibaren inşa ilmine iştiaak duyduğunu, belagatin sırlarına vakıf olduğunu ve icazın delillerini fehmedebildiğini belirten Okçuzâde, nişancılık vazifesini icra ederken birtakım münasebetlerle muhtelif yerlere mektup gönderdiğini ifade etmektedir. Akabinde bu mektupları dostlarının teşvik etmesi ve Allah'ın yardımıyla tertip ettiğini ve bunu *Münşe'âtü'l-İnşâ* olarak isimlendirdiğini belirtmektedir:

“Bu fakîr mebâdî-i ‘ahd-i sıbâdan fenn-i inşâyâ mûla‘ u menhûm ve esrâr-ı belâgat ü delâ'il-i i'câz vech-i icâz ile mahfûz u mefhûm olup müselleme-i refî'-i tevkî'e zamân-ı i'tilâda ve ol hıdmet-i kem-menfa'ate hengâm-ı ibtilâda ba'z-ı suver-i nâme ki şâh-ı A'câm-ı fitne-encâma cânib-i saltanat ve taraf-ı vükelâ'-i devletden ketb ü tenmîk ve le'âlî-i 'ibârât sedl-i isti'ârâtda tanzîm u tensîk olmuş idi ve kısm-ı ihvâniyyâtdan ba'z-ı mekâtîb-i hullet-simât ki gâh u bî-gâh ashâb-ı fazl u dânişe semt-i güzâriş bulmuş idi. ...Belki hulsân-ı muhlisânun nev'-i istihsânları tergîb ü teşvik ve hükm-endâz-ı kazâ'-i sehmü'l-gayb-ı tevfiği itmeğin şikeste-beste ol kelimât-ı hod-rüste tertîb ü imlâ ve kulzüm-i bî-kerân-ı beyânda cereyân eyleyen sefâ'in-i evrâk-ı belâgat-defâ'in *Münşe'âtü'l-İnşâ* ile nâmver ü müsemmâ kılındı.” (Özer, 2022, s. 309-10)

Manzum ve mensur eserlerin rağbet görmeyerek heba olmasından ve reddedilmesinden yakınan Okçuzâde, neyse ki bu tarz sözlere kulak asmayarak eserini gelecek nesillere, ilim ehline ve hatta belki de ahir zamanda Mehdî'ye mahrem olanlara hediye olarak bıraktığını söylemektedir:

“...Lâ-cerem ol makûle sitem-i zarîf-i harîflerden -ki kâl-büd-i bedleri dendân-ı dirân-ı hased ile midved ve kâşâne-i dil-i reşk-âyînleri zabâb-ı tenâkus-ı 'asriyyîn ile pür-dûd olmuşdur- agmâz u tehâmî ve redd ü kabûl-i mukallidânelerinden tasâmum u te'âmî olunup zamân-ı istikbâlde gelecek ehl-i dâniş ü kemâle hisse-i gâ'ib ve havâss-ı âyende-gân belki mahremân-ı Mehdî-i âhir zamâna gâ'ibâne i'dâd-ı regâ'ib kılınmışdur.” (Özer, 2022, s. 311-12)

3.1.1.3. Osmanzâde Ahmed Tâib ve *Münşeât*'ı

XVIII. asrın önemli bir ismi olan Osmanzâde Ahmed Tâib (ö. 1136/1724) tarafından kaleme alınan *Münşeât* mukaddime bölümü, üç fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Kendilerine mektup gönderilen şahısları makamlarına göre gruplandıran Ahmed Tâib, ilk fasılda “alâya”, ikinci fasılda “ednâya” ve son fasılda “akrâna” yazılan mektuplara yer vermektedir. Besmele, hamdele ve salveleyi muhtevi iki Arapça ve bir Türkçe manzume ile eserine başlayan Ahmed Tâib, inşa ilminden bahsedip farklı makamlara yazılacak mektup özelliklerine ve bir münşinin sahip olması gereken hususiyetlere mukaddime bölümünde yer vermektedir. Bu bölümün sonunda bir kıta ile eserin sunulduğu Hazinedar Ağa'nın övgüsüne yer verilen manzume aynı zamanda eserin telif/tertîp hususiyetinin izahını oluşturmaktadır. Bu dörtlük ile eserini takdim eden Osmanzâde Tâib, muhatabını Hz. Süleyman'a benzetmektedir. Muhatap Hz. Süleyman olunca -Hz. Süleyman ile karınca kıssasına binaen- Tâib de karınca olmaktadır. Hâl böyle olunca Tâib, bu yücelik karşısında ona takdim ettiği hediyein değersiz olduğunu söylemekte; ancak bununla birlikte “Karıncanın hediyesi, kendi miktarındadır.” şeklindeki mesel olabilecek sözünü söyleyerek muhatabından eserini kabul etmesini temenni etmekte ve böylece eserin kaleme alınma sebebi olarak siyasî idareye karşı bir hediye fikri söz konusu olmaktadır:

“Sen Süleymân-rütbe bir zât-ı mekârim-pîşesin

Sana nisbet Tâib-i bî-çâre bir karıncadır

Her ne denlü tuhfesi bî-kadr ise eyle kabûl

Tuhfesi karıncanın çün kendi mikdârcadır” (Yılmaz Çal, 2016, s. 65)

3.1.2. BİR KİŞİNİN YAZIP DERLEME VE TERTİBİNİ BAŞKALARININ YAPTIĞI MÜNŞEATLAR

3.1.2.1 Abdülkerîm Çelebi ve *Münşeât*'ı

El-Münşi şöhreti ile de bilinen Galata kadısı Abdülkerîm b. Sinan Akhisârî'nin (ö. 1038/1628) resmî ve hususî mektuplarından müteşekkil *Münşeât*'ı kendisinden sonra Mevla İsmetî tarafından bir araya getirilmiştir. Çoğu hususî mektup örneklerinden meydana gelen *Münşeât* edebî bir hüviyet taşımaktadır. Eserin bizzat müellif tarafından tedvin edilmemesi münasebeti ile sebeb-i tertibe dair izahatlar söz konusudur. Mevla İsmetî, müellif Abdülkerîm Çelebi hakkında övgü dolu sözler sarf ettikten sonra onun eşi bulunmaz vücudunun kaza fermanı gereği ansızın ecel kasırgasına tutulduğunu belirtmektedir. Akabinde İshak bin İbrahim el-Mevsilî'nin “Kerîm bir kişi [bir yerden] göçüp gitse ve [yahut] ömrü nihayete erse / Yad-ı cemil onun için ikinci bir ömre kefil olur.” mealindeki Arapça beytini ve Vahşî'nin “Himmat eğer sermayeyi arttırsa kanatsız sivrisineği bir hüma kuşu yapar/kılar.” anlamına gelen Farsça beytini alıntılararak bu manaları düstur edindiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Abdülkerîm Çelebi'nin emsalsiz eserlerinin ve güzel övgüsünün sonsuza kadar cihanda iş bilenlerin ağzından nakledilmesi temennisini sunmakta ve eseri tertip etme sebebini açıklamaktadır:

“... şi'r:

وإذا الكريم مضى وولى عمره

كفل الثناء له بعمر ثان

muktezâsınca ber-rûy-ı küstahî, beyt:

همت اگر مایه فراپی کند

پشه بی بال همایی کند

nesr: Muktezâsı ser-rişte-i şîrâze-bendî-i mecmû'a-i perîşân-eczâ-yı gülistân-ı hayâlî oldı ki ile'l-ebed eser-i bedî' ve senâ-yı cemilî nakl-ı dehân-ı kâr-şinâsân-ı cihân ola.” (Ülgen, 2021, s. 70-1.)

3.1.2.2. Yûsuf Nâbî Efendi ve *Münşeât*'ı

Türk edebiyatının önem atfedilen şahsiyetlerinden biri olan Nâbî'nin (ö. 1124/1712) resmî ve özel mektuplarını ihtiva eden *Münşeât*'ı, Şehid Ali Paşa'nın emri ile Habeşîzâde Abdurrahîm Çelebi tarafından tertip edilmiş ve eserin baş tarafına bir ön söz ilave edilmiştir. Mürettip Habeşîzâde tarafından belagatli ve selasetli şiirlerinin eşsiz olduğu ve inşa vadisinde Veysi'yi unutturabilen bir münşi olduğu belirtilen Nâbî'nin mana denizinden parça parça beyan dudağıyla topladığı nükte ve mazmunu nazma çekerek mürettep bir divan tertip eylediği; ancak bedii üsluplu mektupları için böyle bir girişimde bulunmadığı belirtilmektedir:

“Zamâ'ir-i erbâb-ı fazl u 'irfâna pûşide degüldür ki eş'âr-ı belâgat-şi'âr ve selâset-âsârda nâdire-güftâr ve vâdî-i nesr ü inşâda Veysi-i nâmdârı münşî olan münşî-i devrân ve Vassâf-ı zamân Hâce-i cihân, Hassân-ı Rûm Nâbî Efendi merhûmun mededkârî-i feyz-i Bârî ile kulzûm-i ma'ânîden dâmen dâmen ber-âverde-i leb-i beyân eylediği derârî-i nikât ü mazâmîni rişte-i nazma keşide ve nesak-ı ma'rûf üzre müretteb dîvân eyleyüp ziyet-bahş-ı kâşâne-i mihr ü mahabbet ve rehnak-dih-i bâlâ-hâne-i ülfet olan suver-i mekâtib-i bedî'atü'l-esâlibe şîrâze-bend-i ragbet olmayup...” (Yusuf Nâbî, 2017, s. 164)

Habeşîzâde, hâlâ hizmetinde bulunduğu zatin -Şehid Ali Paşa'nın- makamı gereği meşgul olduğu işlerden vakit buldukça hüner ehlinin eserlerine ihsan nazarıyla baktığını belirtmekte ve bu veçhe ile "ol pîr-i tâze-güftâr" olarak nitelendirdiği Nâbî'nin çeşitli vesilelerle gönderdiği mektuplarını tertip etmesini Paşa'nın kendisine ferman buyurduğunu ifade etmektedir:

"...ol pîr-i tâze-güftârın bu mâkûle âsâr-ı hâme-i müşğîn-bârından sebt-i cerîde-i intihâb buyurdıkları nâmeleriyle pîşgâh-ı devlet-penâhlarına rûy-mâl ile şeref-yâb olmazdan mukaddem 'arz-ı 'ubûdiyyet ü hüner siyâkında irsâl eylediği mekâtib ü tezâkîr 'alâ-vechi't-tertîb kilk-i ihtimâm-ı 'abd-i nâ-kâm ile tenmîk u tensîk ve tahrîre bi'z-zât fermân-ı mutehattimü'l-ımtisâlleri sâdir olmanın tastîre şûrû' olındı." (Yusuf Nâbî, 2017, s. 166)

Böylece o da bu fermana riayet etmekte ve "Senin tabiat/yaradılış gülşenin benim ihsan buyurmamdan dolayı yeşil ve taze oldu. Onun bulutu, benim cömertliğim ve onun güneşi, benim vergimdir." mealindeki Farsça beytin manasına uygun olarak *Münşe'ât*'ı tertip ettiğini beyan etmektedir:

كلشن طبع تو از تحسین من شد سبز و تر

ابر او جود منست و مهر او اعطای من

(nesr); hitâbî resîde-i sem'-i şevk olmağla bu makâle-i nev-peydâ ile 'arz-ı kâlâ-yı inşa itmegin zîver-i ser-levha-i zîver-i *Münşe'ât* kılınmıştır." (Yusuf Nâbî, 2017, s. 167)

3.1.2.3. Ebûbekir Kânî et-Tokadî ve *Münşe'ât*'ı

Belirli bir yazım formatı ve bir ürüne dönüştürme çabası içerisinde birden çok mürettibin katkıları ile kaleme alınan *Münşe'ât-ı Kânî*'nin birbirinden çok farklı olan nüshaları incelendiğinde *Dîvân*'ına yönelik tertip hususiyetlerinin *Münşe'ât*'ı açısından da bir geçerlilik arz ettiği görülmektedir. *Dîvân* ve *Münşe'ât*'ın bir arada bulunduğu çok sayıda nüshada bir ön söz ile eseri tertip eden Vakanüvis Nûri Efendi, Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e naatten sonra övgüyle bahsettiği Mehmed Râşid Efendi'nin yaradılışında bulunan güzel hasletlerin, söz konusu eserin cem edilmesine sebep teşkil ettiğini belirtmektedir. Kânî'nin hayattayken eserlerini bir araya getirmek için herhangi bir teşebbüste bulunmadığını belirten mürettip, eserlerinin çoğunun telef olduğunu ve mevcut olanların bir kısmının ise tahrip edildiğini ifade etmektedir. Hâl böyle olunca Mehmed Râşid Efendi'nin, Kânî'nin unutulup gitmesine göz yummadığını ve bu veçhe ile merhumu yeniden ihya ederek adının sonsuza kadar âlem sahifesinde sabit kalması için kendisinden -Nûri Efendi'den- Kânî'nin ele geçirilen çeşitli eserlerini cem etmesini istediğini söylemektedir. Bu görevi yerine getiren Vakanüvis Nûri, son olarak eseri Mehmed Râşid Efendi'ye takdim ettiğini belirtmektedir:

"Ba'de hamd-i Hudâ ve na't-ı nebî işbu dîvânçe cem'inün sebebi oldur ki el-yevm manzûme-i ahlâk-ı hamîdesi vird-i zebân-ı âfâk ve tertîb-i dîvân du'â-yı 'ömr ü devletinde 'âlem ü 'âlemiyân şîrâze-bend-i vifâk olan hâlâ mesned-ârâ-yı riyâset ve zînet-efzâ-yı ser-sadr-ı menkabet ebu'l-mehâsinü ve'l-mahâmid devletlü 'inâyetlü Muhammed Râşid Efendimüz hazretlerinin fi'l-asl meftûr oldukları şemâ'il-i hasene ve mehâ'il-i müstahsene muktezâsınca... kendüsi hâl-i hayâtında âsârı cem'ine aslâ imâle-i nigâh-ı i'tibâr itmediginden ekseri zâyî' vü telef ve mevcûd olanlardan dahı çoğı muharref ü muhtelef olmağla şimdî merhûmun bu kadar dâniş ü 'irfânla pes-mânde-i tâkçe-i nisyân ve bî-nâm u nişân tenhâ-nişîn-i zâviye-i hâmuşân olması müşârun-ileyh efendimüzün bir vechle revâ-dâşte-i tab'-ı 'ârifet-iktirânları olmayup binâ'en-'aleyh merhûmî ez-ser-i nev ihyâ ve ilâ-âhiri'z-zamân sahîfe-i 'âlemde nâmını ibkâ irâde-i hayriyyet ifâdesine mebnî el-hâletü hâzihi âsâr-ı müteferrikasından der-dest olanlarının cem' u tertîbini işbu çâker-i dirîneleri Nûrî bendelerine emr ü ihâle buyurmaları hasebiyle mehmâ-emken ele geçen âsârınun bu vechle tertîbine mübâşeret ve bi-'avnihi Te'âlâ karîn-i hüsn-i hitâm olmağla huzûr-ı devletlerine takdîme mücâseret kılınmıştır ve bi'llâhi't-tevfîk." (Ebûbekir Kânî, 2023, s.)

3.1.2.4. Âkif Mehmed Paşa ve *Münşe'ât*'ı

XIX. asırda önemli bir devlet adamı, şair ve münşi olan Âkif Paşa'nın (ö. 1261/1845) görevi esnasında

çeşitli resmî makamlara ve yakınlarına yazdığı mektuplardan oluşan *Münşeât*'ta padişahın sadrazama, vezirlere, devlet ricaline, ulema, kübera, meşayih ve etibba gibi çok çeşitli kesimlere yazılan mektup örnekleri yer almaktadır. Birkaç mektup dışında Âkif Paşa'nın kendi telifi olan *Münşeât*, bizzat kendisinin ilgisizliği nedeniyle bir araya getirilmemiş olmakla birlikte ölümünden sonra cem edilmiştir. Naşir, eserlerinin telef olmaması için insanların elinde olup da ulaşılmayan ve tedarik edilmesine rağmen neşredilmeyen eserlerini; ayrıca telhis, takrir, tezkire, mektup gibi toplanabilen bazı inşalarıyla birlikte bir miktar şiirini bastırıldığını dile getirmekte ve bunu hüner erbabına yadigâr kalması için yaptığını beyan etmektedir:

“...El-Hâc Mehmed ‘Âkif Efendi’nin nazm u nesrde müte‘âref olan bizâ‘â-i mütemeyyizeleri cihetiyle erbâb-ı ma‘ârif ü isti‘dâd-ı ‘izzetde makbûl ü mu‘teber olan şi‘r ü inşâları kendülerinin ‘adem-i mübâlâtından nâşî cem‘ ü telfik olunmadığından ba‘z-ı müte‘allikât âsâr-ı mezbûrenin buranın küllen zâyi‘ ve telef olmasını lâyük görmeyerek eyâdî-i nâsda kalup dest-res olunmayan ve tedârik olunup tab‘ u neşri münâsib olmayan eserin ve mûmâ ileyhin terceme-i ahvâlî tayy olunarak sâ‘ir telhîsât u tekârîr-i ‘aliyye ve tezâkir ü mekâtib-i gayr-ı mektûme misillü toplanabilen ba‘z-ı münşe‘ât ve bir mikdar eş‘ârını erbâb-ı hünere yâdigâr olmak üzere tab‘ u temsîl itdirmişdir.” (Karakoç, 2006, s. 42)

3.2. DERLEME MÜNŞEATLAR

3.2.1. Mehmed Sâdık Rifat Paşa ve *Gülbün-i İnşâ*'sı

İnşa ilmine dair birtakım tabirler, lakaplar ve bazı mefhumların izah edildiği ve örneklerin yer aldığı *Gülbün-i İnşâ*, ihtiyaç anında marifet taliplerinin mütalaasına arz edilmek üzere tertip olunmuştur. Tertip ve örnekler bakımından öğretici nitelikteki münşeatin ön sözünde Rifat Paşa (ö. 1857) hem “kem-mikdâr” hem de “rif‘at-ı sıdk-şi‘âr” olarak belirttiği zatının inşa ilmine hevesli olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda inşa ilminde müstamel olan bazı hoş tabirleri, marifet ehlinin eşsiz eserlerinden ahzederek bir araya getirdiğini belirtmektedir. Bu işi de hacet anında kolaylık sağlması, marifet ve hüner taliplerine hediye olması için yaptığını ve eserine *Gülbün-i İnşâ* adını verdiğini beyan etmektedir:

“Bu ‘abd-i kem-mikdâr ya‘nî rif‘at-ı sıdk-şi‘âr dahî âzmâyiş-i kitâbet ü inşâya heveskâr ve cevâhir-i girân-kadr-ı âsârımı gube-i fûsehâya nakd-i cân ile harîdâr olduğuma mebnî usûl-i inşâda kullanılır ve husûsiyle sanâyi‘-i nesriyyede isti‘mâl olunur ba‘z-ı ta‘bîrât-ı hoş-âyende âsâr-ı bedî‘a-i ehl-i ma‘ârifden ahz u telakkî birle cem‘ ü tahrîr ve lede‘l-hâce taharrî vü isti‘mâle sühûlet u medâr ve talebkâr-ı ma‘ârif ü hüner olan zevât-ı me‘âlî-güster savbına ‘âcizâne hediye vü yâdigâr olmak üzere ta‘bîr-be-ta‘bîr tertîb ü tastîr ve *Gülbün-i İnşâ* nâmıyla tesmiye ve intihâb-yâfte-i tab‘-ı ‘âcizânem olan ta‘bîrât-ı münâsibe bu sûretle zurûf-ı hurûf-ı varakçe-i pür-kusûra derc kıldı.” (Rifat Paşa, 1275, s. 2)

3.2.2. Manastırlı Mehmed Rifat ve *Nüzhetü'l-Münşe'ât*'ı

Mehmed Rifat (ö. 1325/1907) tarafından kaleme alınan *Nüzhetü'l-Münşeât* didaktik mahiyette derleme türü bir münşeattır. Çeşitli yazışma örneklerinin yer aldığı eserde farklı elkab örnekleri, tabirat başlığı altında birtakım tabirler, Arapça terkip başlığı altında hadis-i şerifler ve veciz ifadeler bulunmakta; Farsça beyit ve izahatların yer aldığı bölümün akabinde muhtelif şairlere ait Türkçe manzumeler ile eser tamamlanmaktadır. Eserin ön sözünde daha önceden *Zübdetü'l-İnşâ* adında bir eser neşrettiğini belirten yazar, bu eserinin müptediler arasında rağbet görmesi ve bazı dostlarının istekte bulunması üzerine kolay ve muhtasar ibarelerle yeniden bir inşa metni telif ettiğini ifade etmekte ve eserine *Nüzhetü'l-Münşe'ât* ismini verdiğini beyan etmektedir:

“Ba‘z-ı ahbâbun iltimâsı ve bundan evvel yapup tab‘ u neşir itmiş olduğum *Zübdetü'l-İnşâ* nâm inşâ-yı ‘âcizânemün mübtedîler arasında zuhûra gelen ragbet ü kırâ‘etleri bendelerini küttâb-ı ‘asrın ihtiyâr u intihâb itdüğü zemîn-i tâze üzere kolay ve muhtasar ‘ibâreler ile yeniden bir inşâ daha tesvîd ü te‘lîf itmege mecbûr eylemiş olduğundan sâye-i feyz-vâye-i cenâb-ı mülûkânede işbu *Nüzhetü'l-Münşe'ât* ismiyle olan inşâ-yı ‘âcizânem yeniden kaleme alınarak bi‘t-tertib

meclis-i ma'ârifede lede't-takdîm imtiyâz-ı mü'ellifiyyesiyle ber-â-ber ruhsat-ı tab'iiyesine nâ'il ü muvaffak olunup tab' u temsil kılınmışdır.” (Mehmed Rifat, 1292, s. 1)

3.2.3. Hâcî Nûri Efendi ve *Münşeât-ı Azîziyye fi-Âsâr-ı Osmâniyye'si*

İnşa ilmine yeni bir tarz getirme iddiası ile Sahaf Hâcî Nûri Efendi (ö. ?) tarafından tertip edilen eserde çok çeşitli nesir örnekleri, mektuplar, hitaplar, tabirler ve manzumeler bulunmaktadır. Eserin sebeb-i telifinin verildiği bölümde öncelikle inşa sanatının önemi üzerinde durulmakta ve bu ilmi tahsil edenlerin dünya ve ahiret saadetine ve âlemin kurtuluşuna vesile olacağı belirtilmektedir. Bu minvalde öncekilerin bu alana hizmet etmek ve iyi anılmak maksadıyla şiir ve inşa heveslilerine eserler bıraktıkları söylenmektedir. Ancak zamanın değişkenliği sebebiyle bu eserlerin perişan olarak kiminin ismi bilinmeyen mecmualarda ve kiminin kütüphanelerde hapsediği ifade edilmektedir. Buraya kadar inşanın düştüğü zelil hâlden dem vuran yazar, Sultan Abdülaziz'in tahta geçtiğinden beri kıymetli eserlerin neşredilmesine himmet buyurduğunu ve böylece hüner ve marifetin revaç bulunduğunu söyleyerek kendisinin de bu doğrultuda eslafın ulaşabildiği belagatli eserlerini cem ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte o zamanda kullanılan terkipleri, kolay kelimeleri ihata etmek ve inşa ilmini tahsil edeceklere kolaylık sağlamak üzere mülkî, askerî ve diğer hususları içeren müsveddeleri ve zürefanın güzel eserlerini eserine aldığını ve inşa ile aralarındaki münasebet dolayısıyla bazı seçkin gazelleri de ilave ettiğini açıklamaktadır:

“...Suhanverân-ı eslâf ebnâ-yı cinsine hidmet ve bekâ-yı zikr-i cemîl için bezl-i sermâye-i sâ mân iderek heveskârân-ı şi'r ü inşâyâ nice cevâhir-i ma'ârif ihdâ vü yâdigâr bırakmışlar ammâ takalliyât-ı rüzgâr ile ol âsâr-ı dil-nişîn perîşân olarak nâdiren ismi nâ-ma'lûm mecmu'âlarda ve ba'zısı kütüphânelerde mukayyed ü mahbûs kalup hâstkrân-ı 'ilm ü 'irfân dest-res olamayup mutâla'asıyla intifa'dan mahrûm kalmış idi el minnetü li'llâh veliyyü'n-ni'am-ı 'âlem şehinşâh-ı Süleymân-haşem müceddid-i bünyân-ı dîn ü devlet ve müşeyyid-i erkân-ı saltanat şevketlü mehâbetlü ('Abdül'azîz Hân) dâme mâ-dâme'l-ekvân efendimiz hazretleri şeref-bahş-ı serîr-i şevket-masîr-i 'Osmânî buyurdıkları rûz-ı firûzdan berü intişâr-ı fûnün ü ma'ârif hakkında masrûf u şâyân buyurulagelen himem-i şehriyârîleri semeresiyle her sınıf hüner ü ma'rifet revâc-ı kâmil bulduğundan bu 'abd-ı 'âciz dahi üdebâ-yı eslâfin me'ser-i belîga-i mu'cîz-âsârından dest-res olabildiğim mikdârın râbita-bend-i cemi' u telfik ve fenn ü inşâ bu 'asr-ı 'âlîde külliyyen bir üslûb-ı nevîn ve tarz-ı bihterine girüp el-yevm kullanılan terkiât-ı latîfe vü kelîmât-ı yesîreyi câmi' ü müştemil olmak ve tahsîl-i fenn-i inşâda mübtedîlere yûsr ü sühûlet bulunmak üzere mevâdd-ı askerîyye vü mülkiyye ve mu'âmelât-ı sâ'ireyi şâmil her dürlü müsveddeler zurafâ-yı 'asrın âsâr-ı pesendîde[-i] tâze-edâlarını dahi anlara 'ilâve ile şîrâze-keş-i sebt ü tenmîk ve şi'rîn inşâyâ kemâl-i münâsebet ve îrâs-ı letâfetleri hasebiyle ikisi bir fen hükmünde olup ve tahsîl cihetiyle birbirlerine medâr-ı küllî olacağından müsveddelerin aralarına gâyet müntehab u mümtâz birer gazel-i ra'na derc ü imlâ idüp...” (Çalışkan, 2018, s. 42)

Sonuç

Kendisini oluşturan çevre ve zaman ile dönemin edebiyat ve sanat algısına; türü, muhtevası, konusu ile esere; yazılış amacı, süreci ve serüveni ile müellife/mürettibe/müstensihe uzanabildiğimiz sebeb-i telifler/tertipler/tahrirler, sınırları çizilen bir gelenek içerisinde farklı mizaç, yetenek ve eğilimleri, sanata ve bilime dair yorumlamaları aksettiren bir tavrın ifadesidir. Bu tavır içerisinde farklı ifade araçları ile kendini gösteren, türe özgü yöntem, teknik ve araçlar ile kullanılan bu yazım formu; dönemin zevk, anlayış, eğilim ve algılarını yansıtan bir düzlem ile pek çok eserde yer almaktadır.

Klasikleşen bir tertip hususiyeti ile giriş bölümlerinde, yer yer sonuç bölümlerinde yer alan sebeb-i telifler ana örgüden farklı ancak bu örgünün dışına çıkmayan bir kompozisyon ile eserlerin telifine/tertibine/tahririne dair izahatlar içermektedir. Kimi zaman ana metnin çözümlenmesi ile ulaşılabilecek bilgiler, gizli/örtük mesajlar ile okuyucuyu metne uzanmaya sevk etmektedir. Bu noktada anlam örüntülerinden hareketle eser üzerine yorumlamalar sebeb-i telifi belirtir bir hüviyet arz etmektedir.

Eserler incelendiğinde sebeb-i telif, sebeb-i tertib, sebeb-i tahrir, sebeb-i tercüme gibi farklı yazım formlarıyla her biri kendine has hüviyetler aksettiren metin örnekleri görülmektedir. Kendine özgü ifade araçları ile türün kendi yöntem ve tekniğinde bir eserin kaleme alınması, çevrilip tercüme edilmesi ya da bir araya getirilmesi sadece telif metinler ile sınırlı olmayan farklı ifade araçlarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir türün kendine özgün muhtevası, süreçleri, özgün ve yaygın değerleri, amaç, kapsam ve hedefleri ayrı ayrı değerlendirilmeden müşterek temalar etrafında konunun yorumlanmasının eksik ve hatalar doğurduğu görülmektedir.

Münşeât mecmualarının telif/tertip/tahrir sebeplerine baktığımızda maddi bir destek aramak, ihtiyaç bildirmek, niyaz ve hizmeti arz etmek, dostlardan gelen istek ve beklentileri karşılamak, padişah ya da bir büyüğün emri ya da arzusu, döneminin ileri gelenlerinin ya da yakın çevrenin ısrarı, Türkçenin edebî bir dil olarak varlığını ortaya koymak, güzel söz sahiplerini anmak, örnek olmak ya da iltifat görmek, müptedilere kolaylık sağlamak, hayır dua ile yâd edilmek, amel defterini kapatmamak, unutulmamak, eserlerin yok olmasını önlemek, hüner erbabına, gelecek nesillere bir yadigâr bırakmak, mesleki sınıfa mensup kişilere faydalı olmak, daha önce yazılan eserleri beğenmemek, görülen eksiklikleri gidermek ve talebelerin isteklerine cevap vermek gibi muhtelif gerekçeler ifade edilmektedir.

Her ne kadar “sebeb” olarak tayin edilen tekil bir kavram ile hareket edilse de kaleme alınan inşa mecmualarında metnin telif ve tertibine dair çoğu zaman birden fazla sebebi müstemil bir dizge karşımıza çıkmaktadır. Bu dizge içerisinde bir edebî münşeât ile didaktik münşeâtın farklı saikler ile çoğu zaman ele alındığı, telif bir eser ile mürettip tarafından tertip edilen bir eserin doğal olarak farklı gerekçeler ile izah edildiği, bir edebî metinde kurgu olarak kabul edilebilecek hususun bir inşa metninde gerçek bir sebebin ya da samimi bir düşüncenin neticesinde sadır olduğu görülmektedir.

Hasılı her bir yazım faaliyetine dair gerekçeler amaç, kapsam ve hedef bağlamı ile çok boyutlu tetkiki gerekli kılmaktadır. Bu manada müellif/mürettibe dair hususiyetler, farklı yazım formları, estetik ve sanat endişesinden farklı okur kitlesine dair yorumlamalar, konu, muhteviyat ve muhatap çerçevesi her bir eser ya da tür için çok boyutlu sorular dizgesi olarak “sebeb-i telif/tertip/tahrir” başlığını şekillendirmekte ve bu bağlam içerisinde inşa mecmualarının kaleme alınma, tertip edilme gerekçeleri kurgudan ziyade gerçeklik göstermektedir.

Kaynakça

- Abik, A. D. (1993). ‘Alî Şîr Nevâyî’nin risaleleri, *Târih-i enbiyâ ve hükemâ, târih-i mülûk-ı ‘Acem, Münşeât*, metin-gramatikal indeks-sözlük. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ayan, G. (2009). Anadolu sahasında yazılan bazı “Yusuf u Züleyha” mesnevilerinde sebeb-i telifler. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 34(3), 227-272.
- Çalışkan, E. (2018). *Münşeât-ı azîziyye fi-âsâr-ı Osmâniyye, inceleme-metin*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Çalışkan, F. (2012). Yazılı anlatıma ilişkin bir eser: Ahmet Rasim’in “İlâveli hazîne-i mekâtib yahud mükemmel münşeât” adlı eserinin incelenmesi ve metni. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Durmuş, T. I. (2011). Mısır-ı hünerde kendüyi satmak gerek kişi: Tezkire önsözleri, divan dibaceleri ve sebeb-i teliflerde sanatçı kendisini nasıl satar. *Bilig*, 52, 65-81.
- Ebûbekir Kânî (2023), *Münşeât-ı Kânî/Kânî’nin mektupları*. (G. Alp, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Esir, H. A. (2013). Lâmiî Çelebi *Münşeât*’nın giriş bölümünde Lâmiî Çelebi ile ilgili bilgiler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (13), 103-111.

- Fâik Reşad. (1310/1893). *Fenn-inşâ*. Karabet Matbaası.
- Fazlıoğlu, İ. (2003). Osmanlı döneminde “bilim” alanındaki Türkçe telif ve tercüme eserlerin Türkçe oluş nedenleri ve bu eserlerin dil bilincinin oluşmasındaki yeri ve önemi. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3, 151-184.
- Fevri. (2019). *Ahlâk-ı Mehmed Paşa, şairin gözüyle bir devlet adamı portresi*. (M. A Karavelioğlu, Haz.). Gece Akademi.
- Haksever, H. İ. (1995). *Eski Türk edebiyatında münşeâtlar ve Nergisi'nin münşeâtı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Haksever, H. İ. (1999). Münşeât mecmualarında sebeb-i telif. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 55-64.
- Haksever, H. İ. (2011). Ahmed-i Dâînin Teressül'ü. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6 (1), 1265-1273.
- İçli, A. (2022). Sebeb-i teliflerin önemi ve analizlerine dair. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 161-192.
- Karakoç, Ü. (2006). *Münşeât mecmuası, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi 7068, inceleme-metin-tıpkıbasım*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Kavruk, H. (2003). *Türkçe mesnevilerde sebeb-i telif*. Özserhat Yayıncılık.
- Kaya, F. E. (2010). *Mesnevilerin dibace, sebeb-i telif, hatime bölümlerinde edebiyat eleştirisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kırca, E. (2016). Münşeât mecmuâlarının tarihi gelişimi ve Râmi Mehmed Paşa'nın “Hulâsa-i inşâ” isimli eseri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2(3), 84-100.
- Kuran Büyükkavas, Ş. (2006). Mesneviden romana uzanan sebeb-i telif yolu üst kurmacaya mı çıkar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1(2), 172- 201.
- Kütük R. ve Turan, L. (2011). Mesnevilerin sebeb-i te'lif ve hâtime bölümlerini Türk edebiyatı tarihi kaynağı olarak okumak. (H. Aynur Ed.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI: Mesnevi: Hikâyenin Şiiri* (s.221-240) içinde. Turkuaz Yayınları.
- Manastırlı Mehmed Rifat. (1292/1876). *Nüzhâtü'l-münşeât*. İstanbul.
- Mehmed Sâdık Rifat Paşa. (1275/1859) *Gülbin-i inşâ*'. Takvimhane-i Amire Matbaası.
- Önal, S. (2007). Sebeb-i teliflerdeki ortak ve farklı temalar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (TAED)* 35, 105-124.
- Özcan, A. (2020). Osmanlı kroniklerinde sebeb-i telifler üzerine. *Tarih Dergisi*, 7, 145-159.
- Özer, İ. (2022). *Okçuzâde Mehmed Şâhî ve münşeâtı: Münşe'âtü'l-İnşâ*, [Yayımlanmış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Şeyh Ali Vasfi Efendi (1310/1893). *Bedâyi*. Nişan Berberyan Matbaası.
- Şeyh Mahmud b. Edhem. *Gülşen-i inşâ*. Ankara: Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 2276, 1b-118b. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/334280>
- Tezcan, N. (2010). Sebeb-i teliflere göre mesnevi edebiyatının tarihsel dönüşümü. *Doğu-Batı*, 52, 49-75.
- Tolasa, H. (1979). Klasik edebiyatımızda divan önsöz (dibace)leri; Lami'î Divanı önsözü ve (buna göre) divan şiiri sanat görüşü. *Journal of Turkish Studies*, 3, 385-402.
- Tuğalan, Z. İ. (2019). *Ravzatü'l-inşâ, inceleme-metin-tıpkıbasım-sözlük*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.

- Ülgen, M. (2021). *Münşeât-ı Abdülkerîm Çelebi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Üzgör, T. (1990). *Türkçe divan dibaceleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib. (2014). *Menahicü'l-inşa*. (F. Unan, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Yalçınkaya, M. A. (2017). *Kınalızâde Ali Efendi, Münşeât*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yavuz, K. (1983). XIII-XVI. asır dil yadigârlarının Anadolu sahası Türkçe yazılış sebepleri ve bu devir müelliflerinin Türkçe hakkındaki görüşleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, 1-34.
- Yılmaz Çal, G. (2016). *Osmanzâde Tâ'ib Ahmed'in münşeâtı "Gevher-i yektâ", transkripsiyonlu metin-inceleme ve Türkçe kelime grupları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Yusuf Nâbî. (2017). *Münşeât-ı Nâbî/Nâbî'nin mektupları*. (A. Oktay, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Sonnotlar

¹ Sebeb-i telifler hakkında yararlanılan kaynaklar için bk. Tolasa, 1979; Yavuz, 1983; Üzgör, 1990; Haksever, 1995; Hakseveser, 1999; Fazlıoğlu, 2003; Kavruk, 2003; Kuran Büyükkavas, 2006; Önal, 2007; Ayan, 2009; Kaya, 2010; Tezcan, 2010; Durmuş, 2011; Kütük ve Turan 2011; Özcan, 2020; Özcan, 2020; İçli, 2022.

² Edebî metinler bağlamında ele aldığımız bu başlık farklı amaçlar ile kaleme alınan diğer inşa suretlerini kapsamamaktadır. Bu doğrultuda tarihî vesika hüviyeti arz eden çok sayıda inşa örneği dışında dinî yazılar, birtakım kıssalar, menkıbeler, layihalar, vakfiye suretleri gibi birçok ilim dalına ve alanlara ait müteaddit inşa suretinin her birinin ayrı ayrı incelenmek durumunda olduğu ifade edilmelidir.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.